

زیست معنوی امام علی علیه السلام در انتخاب خوراک و پوشاک

یداله حاجی زاده^۱

چکیده

آگاهی از سیره امام علی علیه السلام در همه ابعاد آن درس آموز، تحول آفرین و راهگشاست. نوع خوراک و پوشاک به عنوان بخشی از سیره آن حضرت برای شناخت سیره و سبک زندگی امام علیه السلام از اهمیت خاصی برخوردار است. در منابع متقدم به ویژه در نهج البلاغه، داده‌های ارزشمندی در این زمینه وجود دارد که تا حدودی سیره آن حضرت را نمایان می‌کند. مسئله اصلی مقاله این است که ملاک امام علی علیه السلام در انتخاب خوراک و پوشاک چه بوده است؟ این نوشتار با روش توصیفی - تحلیلی نشان می‌دهد امام علی علیه السلام از برجسته‌ترین شخصیت‌های تاریخ و موفق‌ترین شاگردان مکتب اسلام، نوعی خوراک و پوشاک را برگزید که کاملاً ساده، انسانی و معنوی است. علت انتخاب چنین روشی، به نوع نگاه آن حضرت به دنیا و آخرت برمی‌گردد. امام علیه السلام با پیروی از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، ریاضت‌دهی به نفس، آموزش به دیگران، توانمندسازی خویش در برابر مشکلات، پرهیز از غرور و خودپسندی و مهمتر از همه، همدردی با نیازمندان و فقرای جامعه، پوشاک و خوراک خود را انتخاب می‌کردند.

کلیدواژه‌ها: امام علی علیه السلام، زیست معنوی، سبک زندگی امام علی علیه السلام، خوراک و پوشاک در اسلام.

۱. استادیار گروه تاریخ و تمدن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. hajizadeh@isca.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۰

درآمد

مطالعه زندگی برخی انسان‌ها، درس‌آموز، تحول‌آفرین و کارگشاست. یکی از شخصیت‌های برجسته و جاودانه تاریخ که زندگی وی بسیار درس‌آموز و تحول‌آفرین است، امام اول شیعیان، امیرالمومنین علی علیه السلام است. این شخصیت فرامذهبی، با پشتوانه فکری در زندگی و در نوع خوراک و پوشش خویش، روش خاصی را برگزیده است. آن حضرت به غذایی بسیار کم و ساده قناعت می‌کرد و نوع پوشش و لباسش بسیار ساده، خشن و به دور از تجملات بود. بنابراین سؤالی که در این جا مطرح می‌شود این است که نوع زیست معنوی امام علی علیه السلام در انتخاب خوراک و پوشش خویش چه بود و انتخاب این روش، دارای چه پشتوانه فکری بوده است؟ در این مقاله تلاش می‌شود با توجه به نوع انتخاب‌های امام علی علیه السلام در خوراک و پوشش، فلسفه این انتخاب‌ها و رفتارها تبیین شود.

پیشینه پژوهش

تاکنون اثر مستقلی درباره نوع خوراک و پوشاک امام علی علیه السلام و علل رفتارهای امیرالمومنین علیه السلام در این زمینه نوشته نشده است. در کتاب سیره معیشتی معصومان علیهم السلام نوشته یدالله مقدسی (۱۳۹۷ ش)، در صفحات معدودی گزارش‌هایی درباره نوع خوراک و پوشش امام علی علیه السلام آمده است، اما علت انتخاب چنین سیره‌ای مورد توجه قرار نگرفته است. کتاب پوشش و تغذیه در سیره معصومان علیهم السلام به قلم امیرعلی حسن لو (۱۳۹۲ ش) نیز به طور کلی جایگاه تغذیه و پوشش را در سیره ائمه علیهم السلام بیان کرده است. مقاله‌ای نیز با عنوان «سبک زندگی ائمه علیهم السلام در امور معیشتی و بازتاب آن در زندگی اجتماعی شیعیان» به قلم محسن الویری و سید محمد مهدی موسوی نیا (۱۳۹۳ ش) نوشته شده که تکیه عمده آن بر شیوه‌های کسب درآمد و به تعبیری رفتار معیشتی امامان علیهم السلام است. از این‌ها در این نوشتار زیست معنوی امام علی علیه السلام در سه محور انتخاب نوع پوشش، انتخاب نوع خوراک و فلسفه این رفتارها مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. سیره امام علی علیه السلام در انتخاب خوراک

حضرت علی علیه السلام به‌رغم توانایی در به‌دست آوردن هر نوع غذا و خوراکی، خوراکش کاملاً ساده، به دور از تجملات و زهدگونه بود. در یکی از خطبه‌های نهج‌البلاغه، امیرالمومنین علیه السلام سوگند یاد کرده است در صورتی که اراده کند، می‌تواند از غسل مصفا و مغز گندم میل کند، اما هرگز اجازه نمی‌دهد که هوا و هوس بر وی غلبه کند و حرص و طمع او را وادار کند تا چنین روشی را برگزیند (نهج‌البلاغه، نامه ۴۵). آن حضرت کاملاً بر خواسته‌های خویش مسلط بود و اجازه نمی‌داد حرص و طمع بر وی غلبه کند و ایشان را وادار سازد تا از هر خوراکی که میل دارد، استفاده کند. روایاتی که درباره نوع خوراک آن حضرت به دست ما رسیده، نشان از سادگی آنهاست به گونه‌ای که در برخی از موارد، دیگران هیچ میلی به خوردن چنین خوراکی نداشته‌اند. ابن ابی‌الحدید (متوفای ۶۵۶) به این نکته اشاره دارد که آن حضرت هیچ‌گاه غذایی سیر نخورد و

خوراکش از همه ساده‌تر و خوش‌تر بود (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا: ۲۶/۱). گفته شده آن حضرت وقتی به حکومت رسید، با آن همه اموالی که برایش فراهم بود، شیرینی‌اش خرما بود (همان، ۲۰۲/۲). روایت دیگری نیز وجود دارد که آن حضرت غذایی که همسرش با خرما و قارچ درست کرده بود، خورد و امام علیه السلام قارچ را دوست می‌داشت (برقی، ۱۳۷۱: ۵۲۷/۲). روایتی دیگر در دست است که نشان می‌دهد آن حضرت از حلواپی که به رسم هدیه برای ایشان آورده بودند میل کرده است (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا: ۱۱/۲۴۵). نقل‌های دیگری وجود دارد که نشان می‌دهد آن حضرت از نان (جو)، سرکه و زیتون به عنوان غذا استفاده می‌کرد (کلینی، ۱۳۶۷: ۳۲۸/۶؛ ۱۶۵/۸) و شیرینی‌اش خرما بود (همان، ۱۸۳). ابن‌ابی‌الحدید از مصرف سرکه، نمک، برخی از گیاهان (سبزی‌ها)، شیر شتر و در موارد اندکی گوشت توسط حضرت خبر داده است (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا: ۲۶/۱؛ مجلسی، ۱۳۶۳: ۱۴۸/۴۱). بر اساس روایتی از امام باقر علیه السلام آن حضرت در مسجد به مردم غذای خوب (نان و گوشت) می‌داد و خودش در خانه غذایی ساده داشت (تقی کوفی، ۱۳۵۳: ۸۵/۱؛ بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۸۷/۲). روایت دیگری از امام صادق علیه السلام نیز به همین مضمون است (برقی، ۱۳۷۱: ۴۸۳/۲؛ کلینی، ۱۳۶۷: ۳۲۸/۶؛ ۱۶۵/۸).

از این روایات استفاده می‌شود که مصرف گوشت توسط آن حضرت بسیار اندک بوده است و سیره امام علیه السلام بر این بوده که کمتر از گوشت استفاده کند و به غذایی کاملاً ساده قانع باشد. در روایتی آن حضرت ضمن نهی از خوردن گوشت می‌فرماید: معده خویش را گورستان حیوانات قرار ندهید (ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا: ۲۵/۱). این بدان معناست که شما با خوردن گوشت انواع حیوانات، گویی معده خویش را گورستان آنها قرار می‌دهید!

این سادگی و قناعت در سایر روایات مربوط به تغذیه نیز نمایان است. در یک مورد گزارش شده آن حضرت از ترس اینکه مبادا حسنین علیهم السلام، نان جو خشک و کوبیده شده‌اش را با روغن (حیوانی) یا روغن زیتون آغشته کنند، درب کیسه محتوی نان‌ها را بسته بود (تقی کوفی، ۱۳۵۳: ۸۲/۱؛ ابن‌ابی‌الحدید، بی‌تا: ۲۶/۱)! این امر نشان می‌دهد آن حضرت به اندازه‌ای در خوراک خویش زهد می‌ورزیده، که نگران بوده مبادا فرزندانش با آغشته کردن نان وی با روغن، کمی از سادگی غذایی بکاهند. همچنین در منابع آمده است که امام علی علیه السلام درب کیسه آرد را به گونه‌ای بسته و مهر زده بود که اگر کسی آن را باز کرد، متوجه این امر بشود. سپس ایشان در پاسخ به این سؤال که چرا در عراق که این همه فراوانی نعمت است این گونه عمل می‌کند؟ فرمود دوست ندارم به این آرد چیز دیگری اضافه شود (اسکافی، ۱۴۰۲: ۲۴۹؛ ابن‌عساکر، ۱۴۱۵: ۴۲/۴۸۸؛ ابن‌شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۹۸/۲).

نوع خوراک آن حضرت نشان دهنده اصرار امیرالمومنین علیه السلام به استفاده از خوراک ساده و البته حلال است. سُوَید بن غَفَلَه از اصحاب امام علی علیه السلام (برقی، ۱۳۴۲: ۴) ضمن اشاره به حضورش نزد آن حضرت می‌گوید: نزد حضرت کاسه‌ای بود که در آن، شیر ترش بود به گونه‌ای که بوی ترشی آن مشخص بود، در دست مبارک وی گرده نانی از جو بود که چنان خشک شده بود که گاهی با کمک زانوبش آن را می‌شکست

و در شیر می‌ریخت. سوید که این وضعیت را دید، به افراد خانه آن حضرت اعتراض می‌کند که وای بر شما! از خدا نمی‌ترسید که نان و غذای حضرت این‌گونه است؟! یکی جواب می‌دهد که: ای سوید! امیرالمؤمنین علیه السلام خودش خواسته که غذایی این‌گونه باشد (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۲/ ۹۸؛ اربلی، ۱۳۸۱: ۱/ ۱۶۳)؛ این روایت نیز کاملاً گویای سادگی غذای امام علی علیه السلام و پرهیز آن حضرت از غذاهای لذیذ است. گزارش‌هایی که برخی افراد نزد معاویه از نوع پوشش و غذای آن حضرت به وی داده‌اند، همین سادگی و قناعت را نشان می‌دهد (ابن حمدون، ۱۹۹۶: ۴/ ۲۸؛ بیهقی، ۱۴۲۰: ۴۱).

امام علی علیه السلام نسبت به حلال بودن خوراکش بسیار حساس بود. در یک مورد آن حضرت از پذیرش حلوانی که اشعث بن قیس به بهانه هدیه (در واقع با نیت رشوه) برای ایشان آورده بود، خودداری کرد (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴). آن حضرت از اینکه بخواهد از بیت‌المال مسلمانان برای خویش غذا تهیه کند، به شدت پرهیز داشت. سفره‌ای که امیرالمؤمنین علیه السلام در کوفه در زمان زمامداری‌اش در برابر برادرش عقیل پهن می‌کند و نوع برخورد آن حضرت با خواسته برادرش (که درخواست داشت از بیت‌المال به وی کمک شود تا قرضش ادا شود) نشان می‌دهد که آن حضرت تا چه اندازه به بیت‌المال مسلمین که به بینوایان و درماندگان نیز اختصاص داشت، اهمیت می‌دهد (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۳/ ۵۶۲). آن حضرت نسبت به بیت‌المال حساسیت داشت و حاضر نبود برای نیازهای روزمره خویش از آن استفاده کند. ایشان حتی برای رفع نیازهای شخصی مجبور شد شمشیر خویش را بفروشد (گنجی شافعی، ۱۴۱۹: ۱۳۴؛ اربلی، ۱۳۸۱: ۱/ ۱۷۵).

۲. سیره امام علی علیه السلام در انتخاب پوشاک

زیست معنوی امام علی علیه السلام در انتخاب نوع پوشش نیز بسیار ساده و قابل تأمل است. آن حضرت همان‌گونه که این توانایی را داشته که از بهترین غذاها استفاده کند، می‌توانسته از بافته‌های ابریشم (بهترین پارچه‌ها) برای خود لباس تهیه کند، اما امام علیه السلام هرگز به خود اجازه نداده که هوا و هوس بر وی غلبه کند و حرص و طمع او را وادار کند تا چنین روشی را برگزیند (نهج البلاغه، نامه ۴۵). آن حضرت با غلبه بر هوای نفس، حرص و طمع، آزادانه و با خواست خویش، پوششی بسیار ساده برای خویش انتخاب می‌کرد. روایات نشان می‌دهد آن حضرت لباسی بسیار ساده، خشن و حتی گاه وصله‌دار می‌پوشید. در برخی از روایات، به خشن بودن پوشش آن حضرت تصریح شده است (کلینی، ۱۳۶۷: ۱/ ۴۱۱). ابن ابی الحدید (متوفای ۶۵۶) نیز به این نکته اشاره دارد که پوشش آن حضرت نسبت به دیگران خشن‌تر بوده است (ابن ابی الحدید، بی‌تا: ۱/ ۲۶). روایاتی که درباره جنس لباس امام علی علیه السلام رسیده، نشان می‌دهد معمولاً لباس آن حضرت از جنس کرباس بود (کلینی، ۱۳۶۷: ۸/ ۱۶۳؛ مفید، ۱۴۱۳: ۲/ ۱۴۲؛ ابن ابی الحدید، بی‌تا: ۱/ ۲۶). در روایتی آن حضرت به سفارشی از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره خویش اشاره دارد که حضرت، وی را از پوشیدن لباس حریر بدان جهت که آتش جهنم را در پی دارد، منع کرده

است (دستی، ۱۳۷۹: ۱۳۸-۱۳۹). این روایت ضمن اینکه پابندی امام علی علیه السلام را به سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله نشان می‌دهد، بیان‌گر این است که امام علی علیه السلام از پوشش‌های تجملی پرهیز می‌کرد.

امیرالمومنین علیه السلام در زمستان، تنها قطیفه‌ای (حوله یا لباسی) کهنه بر دوش داشته که حتی آن حضرت را از سرما محافظت نمی‌کرد. از آن حضرت سؤال شد چرا به‌رغم جواز استفاده از بیت‌المال، این‌گونه رفتار می‌کند و امام علی علیه السلام در پاسخ سوگند خورد از بیت‌المال مسلمانان هیچ چیز برای خویش بر نخواهد داشت و همین قطیفه کهنه را نیز از مدینه با خویش آورده است (ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۴۲/۴۸۱: ۴۷۷؛ اربلی، ۱۳۸۱: ۱/۱۷۳). حضرت در جای دیگری اشاره دارد که جز همان لباس کهنه‌ای که در بر دارد، لباس دیگری برای خویش مهیا نساخته است (نهج‌البلاغه، نامه ۴۵). برخی از نقل‌ها نشان می‌دهد اگر لباسی هم برای آن حضرت می‌بردند، یا آن را نمی‌پذیرفت (بلاذری، ۱۴۱۷: ۲/۱۱۷؛ سید رضی، ۱۴۰۶: ۷۹) و یا آن را به بیت‌المال برده و آنجا می‌گذاشت (کوفی، ۱۴۱۲: ۲/۷۲؛ مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۰/۳۲۳-۳۲۴). این موارد نشان می‌دهد آن حضرت نه تنها به خود اجازه نمی‌داد که از بیت‌المال چیزی برای خویش بردارد بلکه حتی در مواردی که هدیه‌ای برای وی می‌آوردند و استفاده از آن برایش حلال بوده، زهد می‌ورزید و استفاده از لباس ساده خویش را ترجیح می‌داد.

آن حضرت گاهی اوقات، جز یک پیراهن نداشت، به همین جهت گاهی در زمان غسل همان پیراهن را شسته و خیس به تن کرده است (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۲/۹۷). نقل دیگری در نهج‌البلاغه وجود دارد که نشان می‌دهد پوشش آن حضرت در دوره حکمرانی‌اش در کوفه تنها دو جامه کهنه بود و لباس دیگری - به عنوان بدل و جایگزین - برای خویش مهیا نساخته بود (نهج‌البلاغه، نامه ۴۵).

آن حضرت در یک مورد دو پیراهن خرید و غلامش را آزاد گذاشت که بهترین آن دو را انتخاب کند و خود دیگری را پوشید (گنجی شافعی، ۱۴۱۹: ۱۳۴؛ اربلی، ۱۳۸۱: ۱/۱۷۵). شواهدی وجود دارد که امام علی علیه السلام پوشیدن لباس‌هایی با آستین بلند را - که در عرف عرب‌ها و به خصوص اشراف مرسوم بود (حسن لو، ۱۳۹۲: ۶۳) - نمی‌پسندید و اگر اندازه آستین‌های لباسش از حد معمول بلندتر بود و یا قد پیراهنش بیشتر از پاشنه‌های پایش بود، آن را کوتاه می‌کرد (کلینی، ۱۳۶۷: ۸/۱۶۳؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۱/۴۸۷؛ گنجی شافعی، ۱۴۱۹: ۱۳۴). در برخی از منابع ضمن اشاره به حضور امام علی علیه السلام در بازار آمده است: «پس از آن به بازار بزازها و کرباس‌فروش‌ها رسید... پیراهنی به مبلغ سه درهم خریداری کرد و آن پیراهن را در حالی که تا سر دو زانوی شریفش را می‌پوشاند، پوشید (طوسی، ۱۴۱۴: ۳۶۵؛ ابن ابی‌الحدید، بی‌تا: ۲۳۵/۹). این امر نشان می‌دهد آن حضرت تلاش می‌کرد لباسی بر تن کند که نشان‌دهنده تواضع وی باشد و کبر و خودبزرگ بینی را از وی دور سازد. سفارش آن حضرت به دیگران نیز همین بود که از پوششی که نشانه تکبر است خودداری کنند (دستی، ۱۳۷۹: ۱۳۷).

آن حضرت در یکی از حکمت‌های نهج‌البلاغه از جامه زده خویش سخن گفته و اشاره دارد که آن قدر جامه پشمینش را وصله زده که از وصله زنده آن شرم کرده است (نهج‌البلاغه، حکمت ۷۷)!

امیرالمومنین علیه السلام کفش خویش را نیز آن قدر پینه زده بود که وقتی از ابن عباس از قیمت آن کفش سؤال کرد، از منظر او قیمتی نداشت (همان، خطبه ۳۳). یکی از شارحان نهج البلاغه می‌نویسد: «چه قدر فرق است بین زندگی آن حضرت و کسانی که برای هر فصل و هر زمان و مکان لباس دارند... اسفانگیزتر این که بسیاری از لباس‌های خود را به دور می‌افکنند، تنها به علت اینکه از مد افتاده بی‌آنکه کهنه یا فرسوده یا پاره شده باشد» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۶/۲۵۸).

۳. فلسفه رفتار امام علیه السلام در انتخاب خوراک و پوشاک

امام علی علیه السلام از سر ناداری و فقر، نوع خوراک و پوشاک ساده و بی‌آلایش را انتخاب نمی‌کردند چرا که بر اساس نقلی، میزان درآمدی که از موقوفات آن حضرت به دست می‌آمده، ۴۰ هزار دینار در سال بوده است (احمد بن حنبل، بی‌تا: ۱۵۹/۱؛ بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۱۷/۲؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۷۲/۲؛ مقدسی، ۱۳۹۷: ۲۱۸)، به‌گونه‌ای که آن حضرت حتی می‌توانسته با آن میزان درآمد، بنی‌هاشم را نیز اداره کند (هیثمی، ۱۴۰۸: ۱۲۳/۹؛ مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۳/۴۱). افزون بر این امام علیه السلام در همان زمان حاکم بودن نیز که اموال و داری‌های فراوانی به دستش می‌رسید، همین روش را داشت. آن حضرت همان‌گونه که خود اشاره دارد می‌توانست از آن اموال برای خویش بهترین‌ها را انتخاب کند، اما نه تنها این کار را نکرد، بلکه گویی زهد آن حضرت در این زمان بیشتر هم شده بود (نهج البلاغه، نامه ۴۵). حتی در دوره حکومتش، عده‌ای به جهت ساده‌پوشی امیرالمومنین علیه السلام تصور می‌کردند آن حضرت به جهت فقر، چنین پوششی را برای خویش برگزیده است و امام علیه السلام به آنان فهماند که چنین روشی به جهت ناداری و فقر نیست (کلینی، ۱۳۶۷: ۶/۴۳۹). بنابراین انتخاب چنین روشی در زندگی توسط آن حضرت دارای علل خاصی (غیر از فقر) بوده است، که در ادامه مقاله تلاش می‌شود به این علل اشاره شود.

۳-۱. دنیا و آخرت در نگاه امام علی علیه السلام

نگاه امام علی علیه السلام به دنیا، با نگاه دنیاطلبان و فریب‌خوردگان متفاوت بود. آن حضرت از طرفی دنیا را محل فراهم ساختن زاد و توشه سفر آخرت، محل پند و اندرزگیری، محل عبادت، تجارت‌خانه بندگان خدا، محل نزول رحمت الهی دانسته و از این جهت دنیا را مورد ستایش قرار داده است (نهج البلاغه، حکمت ۱۳۱). از طرفی نیز ایشان جنبه مادی دنیا را بسیار بی‌مقدار و سبک خوانده است (ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۴۸۹/۴۲؛ نهج البلاغه، خطبه ۳۳ و ۱۶۰). دنیا در نگاه آن حضرت، نعمت فانی و لذت غیر قابل دوام بود که از برگی در دهان مورچه‌ای، از آب بینی بز و از دانه‌ای تلخ بر شاخه بلوط و از استخوان بدون گوشت خوک در دست انسانی جذامی هم کم ارزش‌تر می‌نمود (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴، نامه ۴۵، حکمت ۲۳۶)! آن حضرت همان‌گونه که خود اشاره دارد دنیا را سه طلاقه کرد و برگشتی به آن نداشته است (همان، حکمت ۷۷). طبیعتاً وقتی نگاه کسی به زندگی مادی این‌گونه باشد، در رفتارهای او بسیار تأثیر می‌گذارد. تردیدی نیست که انتخاب نوع خوراک و پوشش آن حضرت، متأثر از نگرش خاص

ایشان به دنیا بوده است.

در نامه ۴۵ نهج البلاغه که امیرالمومنین علیه السلام آن را به یکی از کارگزاران خویش نوشته است می‌فرماید: بدان! امام شما از دنیایش به همین دو جامه کهنه و از غذاها به دو قرص نان اکتفا کرده است... این دنیا در چشم من بی‌ارزش‌تر و خوارتر از دانه تلخی است که بر شاخه درخت بلوطی بروید. در این سخنان، امام علی علیه السلام ابتدا از نوع خوراک و پوشش خویش سخن گفته و در ادامه نشان می‌دهد انتخاب چنین سیره‌ای، متأثر از نوع نگاه آن حضرت به دنیا است.

در روایتی که امام علی علیه السلام از وصله‌های مکرر لباس خویش خبر داده (صدوق، ۱۳۷۶: ۶۲۰؛ نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰)، شخصی به آن حضرت می‌گوید: چرا این لباس کهنه را بیرون نمی‌اندازی؟ امام علی علیه السلام با اشاره به فلسفه ساده‌پوشی و توجه به آخرت، می‌فرماید: از من دور شو، «صبحگاهان، رهروان شب ستایش می‌شوند». یکی از مترجمان نهج البلاغه در ترجمه و شرح این ضرب‌المثل می‌نویسد: «آنها که بیدار بودند و ره سپردند و به مقصد رسیدند، از آنها که خواب ماندند و به مقصد نرسیدند شناخته می‌شوند» (مکارم شیرازی، بی‌تا: ۱۷۶/۲). در حقیقت امام علی علیه السلام با بیان این ضرب‌المثل این حقیقت را بیان می‌کند کسی که نامایمات و سختی‌های زندگی دنیوی را به جان بخرد، سرانجام، پایانی خوشایند و رضایت‌بخش در انتظار اوست.

در جای دیگر وقتی یکی از یاران امیرالمومنین علیه السلام از سادگی وضع زندگی ایشان سؤال می‌کند، آن حضرت پاسخ می‌دهد: «انسان عاقل با وجود این که سرای جاودانی پیش روی وی است، این سرای گذرا را آباد نمی‌کند. ما کالای خود را به آنجا منتقل کرده‌ایم و خودمان را نیز در آینده نزدیک بدان جا می‌برند!» راوی می‌گوید: به خدا سوگند که سخن حضرت مرا به گریه درآورد (ابن جوزی، ۱۴۱۸: ۱۱۰) این روایت نشان می‌دهد امام علی علیه السلام چون دنیا را سرایی موقتی و زودگذر می‌دانست و چون توجه اصلی‌اش به آخرت بود، بر این باور بود که باید به فکر آبادساختن سرای جاودانی خویش بود. بنابراین با چنین اندیشه‌ای، زندگی بسیار ساده‌ای برای خویش فراهم کرده بود.

از منظر امیرالمومنین علیه السلام پرخوری و صرف همه همت افراد، جهت خورد و خوراک، شایسته انسان معنوی نیست. چرا که در این صورت، زندگی وی همانند چهارپایان خواهد بود. امام علی علیه السلام در نامه به عثمان بن حنیف، کارگزار بصره، در مورد فلسفه آفرینش خویش گفت: من آفریده نشدم که خوردن خوراکی‌های پاکیزه مرا به خود مشغول دارد، همچون حیوان پروراری که تمام همتش، علف است و یا همچون حیوان رها شده‌ای که شغلش چریدن و خوردن و پرکردن شکم است و از سرنوشتی که در انتظار اوست بی‌خبر است آیا بیهوده یا مهممل و عبث آفریده شده‌ام؟» (نهج البلاغه، نامه ۴۵). این بیان امام علیه السلام نشان می‌دهد آن حضرت به جهت این که زندگی دنیوی را عبث و بیهوده نمی‌دانست و به جهت این که جایگاه انسان را بسیار والا می‌دانست، از اینکه بخواهد همت خویش را صرف خوردن و آشامیدن در این دنیا کند و از آخرت غافل بماند، به شدت پرهیز داشت. امام علی علیه السلام بر این باور بود که

تسلیم شدن در برابر خواسته‌های شکم و شهوت چه بسا موجب جهنمی شدن و دور شدن از رحمت خداوند شود (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۱۶۱/۲؛ مجلسی، ۱۳۶۳: ۳۴۰/۴۰).

۲-۳. اقتدا به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

واکاوی زندگی امام علی علیه السلام نشان می‌دهد آن حضرت پایبندی عجیبی به سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله داشت و همواره دیگران را به این امر تشویق می‌کرد (رک. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰). شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد آن حضرت همان‌گونه که در همه امور از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیروی می‌کرد، در انتخاب نوع خوراک و پوشاک نیز رسول خدا صلی الله علیه و آله را مقتدای خویش می‌دانست و به خود اجازه نمی‌داد بر خلاف سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله در این جهت رفتار کند. درباره سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله گفته شده که آن حضرت هیچ گاه دو پیراهن، دو رداء و دو شلوار نداشته است (ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۱۰۱/۴). در حدیثی که در برخی دیگر از منابع متقدم حدیثی شیعه از امام صادق علیه السلام نقل شده، امام علی علیه السلام از جهت خوراک، شبیه‌ترین مردم به رسول خدا صلی الله علیه و آله معرفی شده‌است (برقی، ۱۳۴۲: ۴۸۳/۲؛ کلینی، ۱۳۶۷: ۳۲۸/۶؛ ۱۶۵/۸). در یک مورد آن حضرت در پاسخ به کسانی که نوع غذا و پوشش وی سبب تعجب و سؤال آنان شده بود، به سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سخت‌گیری‌های آن حضرت بر خویش اشاره کرد. ایشان حتی اظهار نگرانی کرد مبدا عملکرد وی در این زمینه به گونه‌ای باشد که به آن حضرت ملحق نشود (تقی کوفی، ۱۳۵۳: ۸۴-۸۵/۱؛ ۸۷-۸۸؛ طبرسی، ۱۳۹۲: ۱۵۹).

عشق و علاقه امیرالمومنین علیه السلام به رسول خدا صلی الله علیه و آله سبب شده حتی از مصرف برخی از خوراکی‌ها صرف نظر کند! بر اساس نقلی برای امام علی علیه السلام فالوده آوردند. حضرت از خوردن آن امتناع کرد و فرمود: این چیزی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از آن نخورده است، دوست ندارم از آن بخورم (برقی، ۱۳۷۱: ۲/۴۱۰)؛ ممکن است این رفتار آن حضرت کمی تعجب برانگیز و غیر قابل باور به نظر برسد اما با توجه به عشق و علاقه زیاد آن حضرت به رسول خدا صلی الله علیه و آله (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۴۸/۸)، بعید نیست که چنین رفتاری از امام علی علیه السلام سر بزند.

۳-۳. ریاضت نفس و توانمندسازی خویش در برابر مشکلات

در این نکته تردیدی نیست که مواجهه با سختی و ناملایمات در زندگی، بر مقاومت افراد می‌افزاید و به آنها نیرو و توانی می‌بخشد که به راحتی در برابر مشکلات تسلیم نشوند. تأمل در سخنان امام علی علیه السلام نشان می‌دهد آن حضرت تلاش داشت تا با پرهیز از برخی لذتهای مادی، نفس خویش را به گونه‌ای عادت دهد که چندان دل‌بستگی به چیزهای خوشمزه نداشته باشد، بلکه با اندک غذایی - هر چند ساده - قانع باشد. آن حضرت با انتخاب چنین روشی بر این باور بود که می‌تواند مقاومت خویش را در برابر سختی‌ها و ناملایمات افزایش دهد. در یک مورد امام علی علیه السلام ضمن اشاره به بهره‌اندک خویش از لذات مادی، این امر را سبب افزایش مقاومت خویش در برابر سختی‌ها دانسته است و از این جهت خود را به

درختان بیابانی - که بر خلاف درختان صحرایی از مقاومت بیشتری برخوردارند- تشبیه کرده است (نهج البلاغه، نامه ۴۵).

روزی فالوده‌ای به حضرت علی علیه السلام تقدیم شد. آن حضرت بلافاصله فرمود: شکی نیست که خوش‌بو و خوش‌رنگ و خوش‌طعم هستی، لیکن من از تو استفاده نمی‌کنم و نمی‌خواهم نفسم را به چیزی که عادت ندارد، عادت بدهم (برقی، ۱۳۷۱: ۲/۴۰۹؛ طبری، ۱۳۵۶: ۶۹۴)؛ این امر نشان می‌دهد امام علی علیه السلام با پرهیز از خوردن خوراکی‌های خوشمزه، به نفس خویش ریاضت می‌داد و نگران بود مبادا ذائقه‌اش به چیزی لذیذ عادت کند. آن حضرت با ذکر سوگند فرمود نفس خویش را چنان ریاضت دهم که اگر گرده نانی یافتم، شاد شود (نهج البلاغه، نامه ۴۵). این روایت نشان می‌دهد نوع زندگی آن حضرت و سخت‌گیری‌های ایشان بر خویش به گونه‌ای بود که نفس ایشان طوری تربیت شود که به اندک غذایی ساده - که معمولاً افراد به آن رغبتی نشان نمی‌دهند - راغب باشد و بیش از آن را طلب نکند!

بر اساس نقل دیگری وقتی عدی بن حاتم (یکی از اصحاب آن حضرت) غذای ساده امیرالمومنین علیه السلام را مشاهده کرد، ضمن اشاره به کار و تلاش آن حضرت در روز و عبادت آن حضرت در شب، از علت انتخاب چنین غذایی - که عادتاً نمی‌توانست نیاز جسمی آن حضرت را برطرف سازد - سؤال کرد. حضرت از لزوم قناعت سخن گفت و فرمود در غیر این صورت، نفس همواره چیز بیشتر و بهتری را از تو طلب می‌کند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۲/۹۸؛ میبیدی، ۱۴۱۱: ۴۸۲). این روایت نیز نشان می‌دهد امام علی علیه السلام به جهت این که به نفس خویش ریاضت دهد و جلوی خواسته‌های رو به ازدیادش را بگیرد، به خوراکی اندک و بسیار ساده قناعت می‌کرده است.

۳-۴. آموزش به دیگران

یکی از اهداف امیرالمومنین علیه السلام از انتخاب چنین خوراک و پوشاکی، آموزش به دیگران بود تا از امامشان یاد بگیرند و به ایشان اقتدا کنند. در نامه اعتراض آمیزی که امام علی علیه السلام به کارگزار خویش عثمان بن حنیف نوشته، ضمن اشاره به سیره خویش در خوراک، از ضرورت پیروی از خویش سخن گفت. هر چند ایشان پیروی کامل از سیره خویش را غیرممکن دانست، اما از انتظار خویش در جهت حرکت در این مسیر سخن گفت (نهج البلاغه، نامه ۴۵). مکارم شیرازی ضمن اشاره به بخشی از این نامه که امام علیه السلام از بی‌اعتنایی خویش به دنیا سخن گفته و سوگند یاد کرده «من از دنیای شما طلا و نقره‌ای نیندوخته‌ام... و برای این لباس کهنه‌ام بدلی مهیا نساختم‌ام... از این دنیا بیش از خوراک مختصر و ناچیزی برنگرفته‌ام (نهج البلاغه، نامه ۴۵)»، می‌نویسد: «تعبیر اخیر امام علیه السلام که از نهایت تواضع و زهد آن حضرت خبر می‌دهد برای آن است که مخاطب یا مخاطبان این مسأله مهم را جدی بگیرند و آلوده زندگی‌های پزرزق و برق اشرافی گناه‌آلود نشوند و با نیازمندان و مستمندان محروم مؤاسات کنند» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۰/۱۸۸).

۳-۵. پرهیز از غرور و خودپسندی

در قرآن کریم و در روایاتی که از پیشوایان دینی رسیده، غرور و تکبر به شدت نهی و عواقب منفی آن بیان شده است (رک. بقره / ۳۴؛ اسراء / ۳۷). بررسی زندگی امام علی علیه السلام نشان می‌دهد آن حضرت به شدت از غرور و تکبر پرهیز داشت و می‌کوشید حتی نحوه لباس پوشیدنش به گونه‌ای باشد که مبادا سبب غرور و تکبر ایشان شود. در روایتی، امام صادق علیه السلام به خرید لباسی به قیمت چهار درهم توسط امام علی علیه السلام اشاره کرد و می‌فرماید: حضرت به خیاط دستور می‌دهد که آستین‌های آن لباس را کوتاه کند تا هم از آلودگی دور باشد و هم باعث غرور و تکبرش نشود (بلاذری، ۱۴۱۷: ۲ / ۱۴۰؛ ابن ابی الحدید، بی تا: ۲ / ۲۰۲). بلند بودن آستین در عرف جامعه آن روز نشانه خود برتری بی‌نی و تکبر بوده است و امام علی علیه السلام به جهت پرهیز از تکبر، از پوشیدن چنین لباسی خودداری می‌کرده است. در روایت دیگری ضمن اشاره به حضور گروهی از مردم بصره نزد امام علی علیه السلام، اعتراض یکی از خوارج به حضرت درباره نحوه پوشش بیان شده است. امیرالمومنین علیه السلام ضمن پاسخ به وی که به پوشش آن حضرت چه کار دارد، فرمود: پوششی را برای خود اختیار کرده‌ام که از هر گونه کبر و خودخواهی دور باشد و شایسته است مردم مسلمان از آن پوشش پیروی کنند (ثقفی کوفی، ۱۳۵۳: ۱ / ۱۰۸؛ طبری، ۱۴۲۴: ۳ / ۲۱۳). امام علی علیه السلام ضمن این که مقید بود به گونه‌ای لباس بپوشد که گرفتار غرور و تکبر نشود، در سفارش به دیگران نیز از آنان می‌خواست از پوشیدن لباس بسیار بلند که دامن آن به زمین کشیده شود، خودداری کنند. در یک مورد آن حضرت شخصی به نام ابومطر را مورد خطاب قرار داد و فرمود: «پیراهنت را بالا بگیر که هم به تقوای از پروردگارت نزدیک‌تر است و هم از آلودگی به خاک محفوظ می‌ماند؛ اگر از راه و روش مسلمانی باخبری، این خوی نخوت‌بار را از سرت بیرون کن». آن فرد می‌گوید: همین که صورت به عقب برگردانیدم، دیدم که آن شخص، علی علیه السلام است (ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۴۲ / ۴۸۵؛ ثقفی کوفی، ۱۳۵۳: ۲ / ۷۱۳)! این سخن امام علی علیه السلام نشان می‌دهد آن حضرت بر این باور بوده که پوشیدن لباس خیلی بلند که دامن آن به زمین می‌رسد، ضمن این که باعث کثیفی آن می‌شود، شایسته یک فرد مسلمان نیست چرا که نشان دهنده غرور و تکبر است و مسلمان واقعی باید متواضع باشد.

۳-۶. همدردی با فقیرترین افراد جامعه

از مهم‌ترین علل انتخاب غذا و لباس ساده و خشن توسط امیرالمومنین علیه السلام، همدردی با فقیرترین اقشار جامعه بوده است. باید به این نکته توجه شود که آن حضرت تا جایی که می‌توانست و دستش می‌رسید، به نیازمندان جامعه کمک می‌کرد و از هیچ کوششی در این زمینه دریغ نداشت (رک. دهر / ۸-۹؛ کاملی، ۱۳۸۶: ۷-۱۲). فقرا و نیازمندان در مناطق مختلف جامعه اسلامی زیاد و پراکنده بودند و امام علیه السلام توانایی و یا دسترسی نداشت که به همه آنان کمک کند، از این‌رو ایشان سعی می‌کرد با هم سطح کردن زندگی خویش با آنان و به تعبیری با عدم استفاده از برخی از خوراکی‌ها و نپوشیدن برخی از

لباس‌ها، حداقل با آنان همدردی کند و طبیعتاً این امر نشان دهنده زهد، جوانمردی و بزرگواری آن حضرت است. به تعبیر شهید مطهری (ره): «امام علی (ع) همین که می‌بیند عملاً راه برخوردار کردن و رفع نیازمندی‌های مستمندان مسدود است، با هم‌دردی و هم‌سطحی و شرکت عملی در غم مستمندان، بر زخم‌های دل مستمندان مرهم می‌گذارد (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۲۱)».

امیرالمومنین (ع) «به عنوان پیشوای مسلمانان» بر خود واجب کرده بود که در خوراک و پوشاک و امور دیگر، در سطح پایین‌ترین طبقات جامعه باشد (کلینی، ۱۳۶۷: ۱/۴۱۰). حضرت در نامه خویش به عثمان بن حنیف عامل خویش در بصره، از اینکه از لباس‌های دنیا تنها به دو جامه کهنه و از غذاهای دنیای به دو قرص نان اکتفا کرده، سخن گفته است و فلسفه این نوع زهد را همدردی با جامعه خویش عنوان کرده است. در این خطبه امام علی (ع) ضمن اشاره به توانایی خویش در به دست آوردن بهترین غذاها و استفاده از بهترین لباس‌ها می‌فرماید: هیبت که هوا و هوس بر من غلبه کند و حرص و طمع مرا وادار کند تا خوراکی‌های لذیذ را برگزینم. در حالی که ممکن است در سرزمین «حجاز» یا «بامه» کسی باشد که حتی امید به دست آوردن یک قرص نان نداشته باشد و نه هرگز شکمی سیر خورده باشد، آیا من با شکمی سیر بخوابم در حالی که در اطرافم شکم‌های گرسنه و کبدهای سوزانی باشند... آیا به همین قناعت کنم که گفته شود: من امیرمؤمنانم اما با آنان در سختی‌های روزگار شرکت نکنم و پیشوا و مقتدایشان در تلخی‌های زندگی نباشم (نهج البلاغه، نامه ۴۵)». آن حضرت همان‌گونه که در این نامه عنوان کرد، حاضر نبود از نان گندم و غذاهای خوب استفاده کند، چرا که ممکن بود در گوشه‌ای از سرزمین اسلامی کسی باشد که امید به دست آوردن یک قرص نان را هم نداشته باشد. به تعبیر یکی از محققان، امام علی (ع) برای مؤاسات با مردم در زمانی که وضع مردم خوب نیست، ساده‌ترین زندگی را انتخاب می‌کند تا لااقل تقویت روانی برای محرومان باشد و بگویند اگر لباس ما مثلاً کرباس است، شبیه لباس مولایمان علی (ع) است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹: ۱۰/۱۹۹-۲۰۰).

عاصم بن زیاد که به طور کلی از دنیا کناره گرفته بود (نهج البلاغه، خطبه ۳۲۴) زمانی که با اعتراض امام (ع) مواجه شد که چرا از نعمت‌های دنیوی بهره نمی‌گیرد به حضرت گفت که خود شما هم مثل من هستی و غذای ناگوار و لباس خشن می‌پوشی! امیرالمومنین (ع) در پاسخ فرمود: زندگی در سطح پایین‌ترین طبقات جامعه و وظیفه دینی و الهی او به عنوان حاکم جامعه اسلامی است (کلینی، ۱۳۶۷: ۱/۴۱۱؛ نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹).

احنف بن قیس از بزرگان بصره وقتی غذای ساده امام (ع) را مشاهده می‌کند، از علت خودداری امام علی (ع) از مخلوط شدن آن با روغن زیتون سؤال می‌کند و امام (ع) در پاسخ وی می‌فرماید: بر امامان حق لازم است در خوراک مانند مردمان عاجز و ضعیف باشند تا فقر، باعث طغیان فقرا نگردد (ابن حمدون، ۱۹۹۶: ۱/۷۰). این گونه رفتارهای انسانی امام علی (ع) است که نه تنها مسلمانان بلکه غیرمسلمانان را نیز به شگفتی و تحسین واداشته است (رک. جرداق، ۱۳۸۹: ۹۳).

نتیجه

سیره امام علی علیه السلام در خوراک و پوشاک نشان می‌دهد، ایشان همواره سادگی و قناعت را رعایت می‌کرد. غذای آن امام علیه السلام معمولاً غذایی بسیار ساده و ابتدایی بود. آن حضرت از مصرف خوراکی‌های خوشمزه پرهیز می‌کرد. لباسی هم که ایشان می‌پوشید بسیار ساده و گاهی وصله‌دار و خشن بود. سادگی غذا و لباس آن حضرت به حدی بود که در موارد متعددی مورد سؤال و دل‌سوزی افراد قرار می‌گرفت. بررسی منابع متقدم در خصوص علت رفتارهای امام علی علیه السلام در این زمینه نشان می‌دهد آن حضرت چون معتقد بود دنیا منزلگاه موقتی و مزرعه‌ای است که می‌توان با کشت و کار در آن، آخرت خویش را آباد کرد، سادگی و قناعت در خوراک و پوشش را برگزیده است. آن حضرت بر این باور بود که انسان از جایگاه والایی برخوردار است و بیهوده آفریده نشده است، بنابراین سزاور نیست که مانند حیوانات تنها به فکر خوردن و استراحت خویش باشد. علاوه بر این، آن حضرت با انتخاب سادگی در خوراک و پوشش خویش تلاش می‌کرد به سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اقتدا کند و بر این باور بود که اگر مانند آن حضرت عمل نکند، چه بسا به ایشان ملحق نشود. علاوه بر این، آن حضرت با انتخاب چنین روشی در صدد تمرین دادن به نفس خویش بود و بر این باور بود که نفس انسان هرچه محرومیت بیشتری ببیند، رام‌تر می‌شود و در برابر سختی‌ها مقاومت بیشتری خواهد داشت. پرهیز از غرور و خودپسندی، عامل دیگری بود که سبب شد تا نوع خوراک و پوشش آن حضرت کاملاً ساده باشد. همچنین آن حضرت در دوره‌ای که حاکم جامعه اسلامی بود، تلاش می‌کرد تا با فقیرترین افراد جامعه زمان خویش همدرد و همراه شود. در حقیقت آن حضرت وظیفه خویش را در این می‌دید که به عنوان امیرالمومنین در سختی‌های روزگار با نیازمندان جامعه همراه باشد. ساده زیستی از اصول سیره حضرت علی علیه السلام است. از این‌رو رعایت این اصل در هر زمانی متناسب با وضعیت آن جامعه، ممکن است صورت‌های گوناگونی به خود بگیرد. طبیعتاً رعایت این اصل به معنای حفظ شکل و قالبی نیست که امام علی علیه السلام ملتزم به رعایت آن بوده است، بلکه رعایت اموری چون پرهیز از تجملات و اسراف، رعایت قناعت و ساده زیستی، همواره مطلوب است.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، صبحی صالح (۱۳۹۵)، قم، دارالهجره.
- ابن ابی الحدید، عزالدین ابوحامد (بی تا)، شرح نهجه البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بی جا، داراحیاء الکتب العربیه.
- ابن اثیر، عزالدین (۱۴۰۹)، اسدالغابه فی معرفه الصحابه، بیروت، دارالفکر.
- ابن جوزی (۱۴۱۸)، تذکره الخواص، چاپ اول، قم، منشورات الشریف الرضی.
- ابن حمدون، محمد بن حسن بن محمد (۱۹۹۶م)، التذکره الحمدونی، چاپ اول، بیروت، دار صادر.
- ابن شهر آشوب، ابوجعفر محمد بن علی (۱۳۷۶)، مناقب، نجف، مطبعه الحیدریه.
- ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۵)، تاریخ مدینه دمشق، بیروت، دار الفکر.
- احمد بن حنبل (بی تا)، مسند احمد، بیروت، دار صادر.
- اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱)، کشف الغمه فی معرفه الائمه، چاپ اول، تبریز، بنی هاشمی.
- اسکافی، محمد بن عبدالله (۱۴۰۲)، المعیار و الموازنه، چاپ اول، بیروت، بی نا.
- الویری، محسن و سید محمد مهدی موسوی نیا (۱۳۹۳)، «سبک زندگی ائمه علیهم السلام در امور معیشتی و بازتاب آن در زندگی اجتماعی شیعیان» فصلنامه تاریخ اسلام، تابستان، شماره ۵۸، ص ۹۵ - ۱۲۴.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۴۲)، رجال برقی، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۷۱)، المحاسن، چاپ دوم، قم، دار الکتب الاسلامی.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷)، انساب الاشراف، چاپ اول، بیروت، دارالفکر.
- بیهقی، ابراهیم بن محمد (۱۴۲۰)، المحاسن و المساوی، چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- تقفی کوفی، ابراهیم بن محمد (۱۳۵۳)، الغارات، تحقیق جلال الدین حسینی ارموی، تهران، انجمن آثار ملی.
- جرداق، جرج (۱۳۸۹)، امام علی علیه السلام صدای عدالت انسانی، ترجمه سید هادی خسروشاهی، چاپ سوم، قم، مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی.
- حسن لو، امیر علی (۱۳۹۲)، پوشش و تغذیه در سیره معصومان علیهم السلام، چاپ اول، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- دشتی، محمد (۱۳۷۹)، امام علی علیه السلام و تقریحات سالم، قم، موسسه تحقیقاتی و فرهنگی امیرالمومنین علیه السلام.
- سید رضی، محمد بن حسین موسوی (۱۴۰۶)، خصائص الائمه علیهم السلام، مشهد، آستان قدس رضوی.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۳۷۶)، امالی، چاپ ششم، تهران، کتابچی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷)، إعلام الوری، قم، آل البیت.

- _____ (۱۳۹۲)، مکارم الاخلاق، بی‌جا، منشورات الشریف الرضی.
- طبری، محب‌الدین (۱۳۵۶)، ذخائر العقبی، قاهره، مکتبه القدسی.
- _____ (۱۴۲۴)، الرياض النضره، چاپ دوم، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴)، امالی، چاپ اول، قم، دار الثقافه.
- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰)، تفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، چاپ سوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- کاملی، ابراهیم (۱۳۸۶)، امام علی علیه السلام و نیازمندان، فرهنگ کوثر، پاییز، شماره ۷۱، ص ۷-۱۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۷)، الکافی، چاپ سوم، بی‌جا، دارالکتب الاسلامیه.
- کوفی، محمد بن سلیمان (۱۴۱۲)، مناقب الامام امیرالمومنین علیه السلام، قم، مجمع احیاء الثقافه الاسلامیه.
- گنجی شافعی، محمد بن طلحه (۱۴۱۹)، مطالب السئول فی مناقب آل الرسول، چاپ اول، بیروت، البلاغ.
- متقی هندی، علاء‌الدین علی (۱۴۰۹)، کنز العمال، بیروت، مؤسسة الرساله.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۶۳)، بحار الانوار، تهران، اسلامیه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۵)، سیری در نهج البلاغه، چاپ سی و چهارم، تهران، صدرا.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۳)، الإرشاد، قم، کنگره شیخ مفید.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۹)، پیام امام، چاپ اول، قم، انتشارات امام علی بن ابیطالب علیه السلام.
- _____ (بی‌تا)، ترجمه گویا و شرح فشرده‌ای بر نهج البلاغه، چاپ اول، قم، مطبوعاتی هدف.
- مقدسی، یدالله (۱۳۹۷)، سیره معیشتی معصومان علیهم السلام، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- میدی، حسین بن معین‌الدین (۱۴۱۱)، دیوان امیرالمومنین علیه السلام، تحقیق مصطفی زمانی، قم، دار نداء الاسلام للنشر.
- هیثمی، ابن حجر (۱۴۰۸)، مجمع الزوائد، بیروت، دارالکتب العلمیه.